

ՊԱՏՄԱԿԱՆ**ՎԱՐԴԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ**

Երեւանի պետական համալսարանի Փիլիսոփայութեան պատմութեան եւ տեսութեան ամպիոնի հայցորդ

«ՎԱՍՆ ՀԱԻԱՏՈՅ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ»-Ի ՀԵՏՔԵՐՈՎ

Ինչպէս ամէն տարի, այս տարի եւս, մեր Եկեղեցին մնայուն հաւատամքով, անզուգական Կոմիտասեան Պատարագով՝ իր հաւատաւոր եւ ոչ հաւատաւոր ներկայացուցիչներին հրաւիրեց հաղորդակից դառնալու հայ ազգի կեանքին, Աւարայրի քաջերի՝ պատմա-մշակութային ու կրօնա-աստուածաբանական նշանակութիւն ստացած տօնին: Կարծում ենք, սխալ չի լինի նախ հակիրճ ներկայացնել, թէ ովքե՞ր եւ որտե՞ղ էին, ինչո՞ւ եւ ինչպէ՞ս եղաւ, որ նրանք իրենց հաստատուն տեղը գտան հայ ժողովրդի հերոսական պատմութեան մէջ եւ դասուեցին Հայ Առաքելական Եկեղեցու աստուածահաճոյ սրբերի շարքը:

Յայտնի է, որ այդ իրադարձութիւնների մասին ամենաընդգրկուն պատմական իմացութիւնը մեզ փոխանցել են ժամանակի պատմիչներ՝ Ղազար Փարպեցին եւ Եղիշէն: Վերջինիս ամենակարեւոր աշխատութիւնը, որը յաւերժացրել է նրան, կոչւում է «Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմի», գրուած Դաւիթ Մամիկոնեան երէցի խնդրանքով:

Ի՞նչ է փոխանցել սերունդներին Եղիշէն իր պատմութիւնով: Նա աշխատութիւնը սկսում է Հայաստանում Արշակունեաց հարստութեան անկումից (428 թ.), երբ Հայաստանը դառնում է պարսկական պետութեան մի մարզ եւ կառավարւում է մարդպաններով: Ու թէպէտ հայ նախարարները վասալական կախման մէջ էին պարսիկ թագաւորից եւ հարկ էին վճարում, կռուի ժամանակ էլ տրամադրում էին այրուծի, սակայն այս բոլորով հանդերձ կար մի առաւելութիւն. նրանք պահպանում էին իրենց ներքին անկախութիւնը, որովհետեւ կարեւոր ղեկավար պաշտօնները դեռ շարունակում էին վարել հայ իշխանները: Հազարապետութիւնը գտնւում էր Ամատունիների, սպարապետութիւնը՝ Մամիկոնեանների, դատավարութիւնը՝ կաթողիկոսի ձեռքին: Բայց սա երկար չի տեւում: Երբ Սասանեան զահին նստում է Յազկերտ Երկրորդը (439-457 թթ.), իր առջեւ խնդիր է դնում երկիրը ապահովագրել նախ արտաքին յարձակումներից, յետոյ նաեւ ներքին անկախութիւնը պահպանող հպատակ ժողովուրդների վտանգից: Մի բան, որ մինչեւ հիմա էլ, ինչպէս տեսնում ենք, գերտերութիւնների հիմնական մտահոգութիւնն է: Ուրեմն՝ այն ժամանակ եւս պարսկական արքունիքում աստիճանաբար սկսում է իշխել այն դիրքորոշումը, որ եթէ հպատակ ազգերը ընդունեն զրադաշտականութիւնը եւ դառնան մի կրօնի՝ կը վերանան նաեւ ներ-քաղաքական զանազան տարածայնութիւններն ու բխումները: Հիմնականում այդ պատճառով շուտով առաջ է քաշւում հպատակներին զէնքի, ճակատամարտի ուժով կրօնափոխելու ծրագիրը:

Ինչպէս արդէն նշեցինք, Վարդանանց պատերազմի մասին յանգամանալի գրել են հինգերորդ դարի մեր պատմիչները, որոնց հիման վրայ էլ կան բաւականին հարուստ քննական նիւթեր, այդ պատճառով նպատակայարմար չենք համարում մանրամասն անդրադառնալ իրադարձութիւններին, այլ ընդհանրացնելով՝ ուզում ենք ասել, որ Եղիշէն իր գլխաւոր աշխատութիւնով, բանաստեղծական ոգեշնչող, պոետիկ լեզուով սերունդներին է փոխանցել հերոսական մի պատմութիւն. թէ ինչպէս պարսիկ բռնակալ Յազկերտ Երկրորդի կողմից կրօնափոխութեան փորձի դէմ 451 թ. Մայիսին՝ Աւարայրի ճակատամատում, ոչ միայն քրիստոնէական հաւատի պահպանման, Հայոց եկեղեցու, այլեւ ազատութեան ու անկախութեան համար ոտքի ելաւ Հայ ժողովուրդը՝ Վարդան Մամիկոնեանի գլխաւորած ապստամբութեամբ: Նրանց պայքարի նշանաբանն է եղել. «Մահ ոչ իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն»: Այսինքն՝ գիտակցուած, հասկացուած մահը անմահութիւն է, իսկ հակառակը՝ մահ եւ անցողիկութիւն:

Հնչեղ բարոյա-հոգեբանական ճառով է դիմում սպարապետը իր քաջերին, որը մեր ժամանակներում՝ ազատագրուած Արցախի պահպանման խնդիրը ունեցողներիս համար նոյպէս նշանակալի է: Նա ասում է. «Վախը թերահաւատութեան նշան է. թերահաւատքիւնը մենք վաղուց ենք մերժել մեզանից (նկատի ունի քրիստոնէական հաւատը, որն ընդունելով՝ զօրացանք հոգով ու մտքով), ուրեմն թող վախն էլ փախչի մեր մտքերից ու խորհուրդներից», եւ «Եթէ հասել է ժամանակը մեր կեանքը սուրբ մահով աւարտելու այս պատերազմում, ընդունենք այն ուրախ սրտով, միայն թէ արիւթեան ու քաջութեան մէջ վախկոտութիւն չի առնենք»¹: Այս կոռուով Վարդանանց զօրավարներն ու 1036 մարտիկները դառնում են Հայոց պատմութեան երեւելի քաջեր եւ Հայ Առաքելական Եկեղեցու մեծագոյն սրբեր: Մենք գիտենք, որ արդէն 1500 եւ աւելի տարիներ մեր պատմութեան մէջ այս ըմբռնումն է գերիշխում: Սերունդները դաստիարակուել եւ կրթուել են եւ հիմա էլ շարունակում են կրթուել յիշեալ հայրենանուէր գաղափարներով: Նրանք, իրապէս, հայոց ազգի ու դաւանանքի, հայ ժողովրդի ազատ ու անկախ ապրելու ռահվիրաներից են:

Սակայն, ինչպէս մեր ազգի շատ ուրիշ պատմական ու մշակութային դէմքերի, այնպէս էլ նրանց, յատկապէս վերջին շրջանում տրուած են հակասական բնորոշումներ՝ հաւանաբար պայմանաւորուած անհատի ազատ խղճի ու կամքի սկզբունքներով կամ, որն առաւել հաւանական է, որոշ քաղաքական ու հասարակական կազմակերպութիւնների շահերով: Նրանց բուն նպատակը, կարծես, ոչ թէ հաւաստի գիտելիքի որոնումն է, այլ հայ ժողովրդի հերոսական պատմութիւնը միտումնաւոր եւ կամայականօրէն թերարժեւորելը:

Օրինակ՝ մէջբերենք մի հատուած վերջերս հրապարակուած պատմաբան-հրապարակախօսներից մէկի «Վարդանանց պատերազմի դատավարութիւնը» յօդուածից: Ի՞նչ կայ այնտեղ գրուած. «Աւարայրի ճակատամարտով մեզ համար մի ամբողջ դարաշրջան աւարտուեց: Հայաստանն իբրեւ երկիր եւ հայերն իբրեւ ժողովուրդ այդ պահից սկսեալ դադարեցին երրորդ հզօր ուժը հանդիսանալ եւ դարձան երրորդական գործոն մեր աշխարհաճատութեամբ: Կորսուեց մեծ դերակատարութեան այն պատմական իրաւունքը, որն ի սկզբանէ ունէր հայ ժողովուրդը: Արտագու դաշտում 66 հազարանոց հայկական բանակ ճակատամարտեց: Վերջին անգամ թուով այդքան հայոց զօրք եկաւ թշնամու դէմ: Եւ այդ զօրքը ուժը եկեղեցու սուրբ ուխտի կողմից գործադրուեց միայն ի պատիւ վարձաբանութեան: Ափսո՛ս եղաւ Հայոց բանակը, որ անխղճաբար մխուրդ փոքր նպատակի համար: Մի՞թէ ազգը այդքան կոռուտ տուեց, որպէսզի առջեւն ընդամենը բարոյական յաղթանակ

¹ «Եղիշէի վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին», ի լոյս ածեալ բաղդատութեամբ ձեռագրաց՝ աշխատութեամբ Ե. Տէր-Մինասեանի, Երեւան, 1957, էջ 101:

տանելու խնդիր դրուել»² եւ այլն:

Քանի որ հետեւողական քննադատություն չենք հետապնդում, Աւարայրի ճշմարիտ գնահատականն էլ մեր վերլուծությունից այդքան կախում չունի, այլ ճիշդ հակառակը, ուստի՝ հեղինակի մնացեալ մտքերը չենք մէջբերում: Կարծում ենք՝ եղածն էլ բաւարար է մեր արժեքային դիրքորոշման հետ համեմատելու համար: Ի՞նչ էք կարծում, իրապէ՞ս մի ամբողջ դարաշրջան աւարտուեց, թէ՞ սկիզբ դրուեց: Իսկապէս փո՞քր նպատակի համար մտաւ, թէ՞ կան ծանրակշիռ փաստեր, որ, ընդհակառակը, վեհ նպատակի: Յետագայում մեր նախնիները, ժառանգելով ապստամբների ազատատենչ ոգին եւ ընդօրինակելով նրանց (օրինակ 481-484 թթ. ապստամբությունը կամ արաբների դէմ ընդվզումները), պահպանեցին յարաբերական ինքնուրոյնությունը, դրա շնորհիւ՝ ազգային նկարագիրը՝ կրթությունը ու զարգանալով եկեղեցուն կից դպրոցներում: Եւ, ինչպէս տեսնում ենք Հայոց պատմութեան էջերից, ժամանակի ընթացքում նուաճեցին իրենց ազատ, անկախ ապրելու եւ դաւանելու, արժանավայել կեանքի իրաւունքը, ի տարբերություն այլ ազգերի ու պետությունների, ասենք հէնց հարեւաններ՝ ադուանների ու Սասանեան Պարսկաստանի, որոնք թէ՛ կրօնափոխ եղան արաբների ձեռքով, թէ՛ հեռացան պատմութեան թատերաբեմից:

Մեր խորին համոզմամբ՝ Աւարայրն իր ընդհանուր նկարագրով ու խորհրդով հիմնաւորապէս հերոսականի ու քաջի, արիականի ու նուիրականի լաւագոյն դրսեւորումներից է հայերիս պատմութեան մէջ: Մենք կիսում ենք նրանց համոզմունքը, ովքեր հաւատարիմ են Աւարայրի ոգուն: Ինչպիսին, օրինակ, Երուսաղէմի երջանկայիշատակ Եղիշէ Պատրիարք Տէրտէրեանն է, ով գրականագիտութեան մէջ յայտնի է նաեւ Եղիւվարդ անունով. Վարդանանց նուիրուած իր յօդուածներից մէկում նա այսպէս է գրում. «Թող միշտ կենդանի մնայ այդ ոգին, որ միայն կրնայ ապրեցնել այս ժողովուրդը: Թող մեր պատմութեան մէջ յափտեան պայծառ եւ ոգետեալ մնայ Վարդանանց պատկերը եւ անոր արթնցուցած գաղափարը: Հաւատն է հոգիին խաւիսիւր, ժողովուրդներ՝ որոնք հաւատով կը տօնեն իրենց դարերը, անմահ են»³: Ահա այսպէս է բնութագրում, գովերգում եւ վեհացնում գլխաւոր նպատակը, որ առանց վեհ գաղափարի ու հաւատի, անցողիկ է թէ՛ առօրեայ մարդը, թէ՛ պատմություն կերտող ազգը: Ընդհանրապէս կարելի է ասել՝ Վարդանանց կրօնասէր ոգու եռանդը ոչ միայն Հայոց պատմութեան, այլեւ համաշխարհային մտքի, խղճի եւ կրօնի փոխ-յարաբերութեան հիմնահարցերի հետ առնչուող բացառիկ օրինակ է: Սա կրօնի, պայքարի, ընդվզման, ազատութեան եւ իրաւունքի մի պատմություն է, որը նաեւ հակակշիռ է որոշ ազատախոհ մտածողների կողմից քրիստոնէական կրօնի քննադատություններին:

Ուզում ենք հաւատալ, որ Աւարայրի պատմությունը տարբեր նպատակներով ու սումնասիրող հայագէտները վաղ թէ ուշ նաեւ այս տեսանկիւնից այն կը ներկայացնեն աշխարհին: Վերջաբանի ճանապարհին աւելորդ չենք համարում կրկին մէջբերել ժամանակակից Հայաստանի հիմնադիրներից մէկի՝ մեծն Գարեգին Նժդեհի հեղինակաւոր գնահատականը. «Պատմական գործիչը պատկանում է ոչ միայն իր դարաշրջանին, անցեալին, այլ՝ իբրեւ էութիւն, նաեւ ապագային: Իբրեւ զարգացող ոգի՝ նա երեւում է գալիս բոլոր եկող-անցնող սերունդների մէջ, որով նա միշտ էլ ժամանակակից է: Պատմական անձը փառելէն արձան, փառցած էութիւն չէ, այլ յաւերժաշունչ ոգի: Այլ կերպ մօտենալ պատմական անձերին, կը նշանակէ մեղանչել նրանց ոգու դէմ: Հինգերորդ դարի կրօնաշունչ

² Դաւթեան Հ., «Վարդանանց պատերազմի դատավարութիւնը», տե՛ս <http://www.diplomat.am/publ/discovery/vardanank/1/128-1-0-1314> :

³ Եղիվարդ, «Ազգային եւ եկեղեցական անդրադարձումներ», Երուսաղէմ, 2017, էջ 258:

Մամիկոնեանները մեր օրերում պիտի առափնանային՝ իբրեւ փառափառական հերոսներ»⁴:

Զերկմտելով կարող ենք ասել, որ հենց այս ոգին է յաւերժացրել Հայոց Եկեղեցին, որի գրկում պէտք է ծնուէին նոր Վարդաններ՝ Նժդէհ, Մոնթէ եւ այլք: Սակայն, ցաւ ի սիրտ պէտք է նշենք, որ Մամիկոնեանների պատմական առաքելութեան հանդէպ այլախոհ տրամադրութիւնները միայն հրապարակումների, պատմա-բանասիրական յօդուածների ու դասախօսութիւնների շրջանակներում չեն արտայայտուած. դրանց ուժգին ազդեցութիւններն արդէն կարող ենք նկատել եկեղեցու եւ պետութեան ամենապարզ յարաբերութիւններում: Մեր աշխարհիկ ու հոգեւոր իշխանութիւնները պարզ ու լուծելի հարցերում անգամ սկսել են շատ յաճախ իրար չհասկանալ, փոխզիջումների չգնալ: Պարզերից, օրինակ, հետեւեալը, ինչո՞ւ պէտք է Հայաստանում ազանդաւորական հոսանքներին գերի դարձած երիտասարդներն ազատուեն բանակում ծառայելու պարտաւորութիւնից, իրենց պարտքը պետութեանը վերադարձնեն արտօնեալ զիջումներով, իսկ եօթ տարի հայ եկեղեցուն ծառայող ուսանողը, որը նոյնպէս ազգի ու պետութեան ծառայութիւն է, կանգնի քաշքշուկների առջեւ:

Պատմութիւնից դաս քաղելով՝ պէտք է հասկանանք, որ մեր ուսանողութեան շարքերում էլ կարող են լինել Ղեւոնդ Երէցներ, Եղիշէներ, հայոց քաջեր: Եկեղեցի-պետութիւն փոխյարաբերութեանը վերաբերող ոչ այդքան դժուար հիմնախնդիրներից էլ կարելի է նշել հենց «Հայ եկեղեցու պատմութիւն» առարկայի դասաւանդման հետ կապուած անհեռատես տարակարծութիւնները. այն կարելի է գոնէ քիչ ժամերով պահպանել՝ թերեւս հաշուի առնելով Հայաստանում եւ այլուր զանգուածային հոգեւոր-սովորութիւնների վտանգը: Սփիւռք-Հայաստան փոխյարաբերութիւններին առնչուող հարցերում՝ երբեմն պետութեան կողմից փորձառու եկեղեցու եւ եկեղեցականների դերի անտեսումը, նաեւ հակառակը՝ երբեմն եկեղեցու կողմից էլ իր ամուր կապերի միջոցով պետութեանը պակաս սատարելու գործօնը: Երկու կողմերի միջեւ պատմա-մշակութային ու կրօնա-աստուածաբանական արժէքների հարցերում տարակարծութիւնները ոչ թէ անցանկալի, այլ՝ անհրաժեշտ է, որ չլինի: Հաւանաբար պատճառներից մէկն այն է, որ այդ գործում մեծ ազդեցութիւն են սկսել ունենալ վերոյիշեալ այլախոհ տեսակէտները կամ այլադաւան գործիչները:

Ինչեւէ, եզրափակելով ասենք, որ պէտք է համարձակութիւն ունենանք խոստովանել, որ Աւարայրի գոյամարտով Վարդանանք եւ Հայ Առաքելական Եկեղեցին դարձան մեր անհատականութեան, ազատութեան ու անկախութեան խորհրդանիշներից նաեւ: Որոշ ազգեր, ովքեր չունեն հերոսական անցեալ, պատմականութիւն ու հարուստ մշակութային ժառանգութիւն, կամ ուրիշինն են գողանում, կամ կեղծ պատմութիւններ են յօրինում, ինչպէս հարեւան ատրպէյճանցիները, իսկ մեզ մօտ շատերի կողմից եղածն է թերագնահատում: Այստեղ եւս հայեցակարգային մօտեցման խնդիր կայ:

Եւ վերջում բերենք պատկերաւոր մի համեմատութիւն՝ տարածութեան ու ժամանակի մեջ առաջ ընթացող մարդը կամ ազգը, առանց մշակութային, կրօնական ու քաղաքական կայուն արժէքների եւ կողմնորոշումների, (ինչպիսին մեզ համար Վարդանանց տօնն է), վտանգ ունի նմանուելու մրցավազքի ելած այն անփոյթ լեռնագնացին, ով փորձում է մրցակիցներին շրջանցելով՝ առաջինը հասնել բարձունքին, սակայն անտեսել է իր հետ դրօշակը վերցնել: Այնպէս որ, ինչպէս ասում են, պատմութիւնը միայն անցեալը չէ, այն նաեւ անցեալի մեկնաբանութիւնն է ներկայի դիրքերից, ներկայի հայեցակարգերից, իսկ ապագան երբեմն կախուած է լինում նրանից, թէ ինչպէս ենք վերաբերում մեր պատմութեանը...

⁴ Գանիւկեան Է. Լ., «Գարեգին Նժդէհի իմաստասիրութիւնը», տե՛ս http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=12355 :

Օգտագործուած գրականութիւն

1. «Եղիշէի վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին», ի լոյս ածեալ բաղդատութեամբ ձեռագրաց՝ աշխատութեամբ Ե. Տէր-Մինասեանի, Երեւան, 1957:
2. Եղիվարդ, «Ազգային եւ եկեղեցական անդրադարձումներ», Երուսաղէմ, 2017:
3. Գ. Խալաթեանց, Ղազար Փարպեցի եւ գործք նորին, Մոսկուայ, 1883:
4. Հ. Ներսէս Վ. Ակինեան, Կարմիր Վարդան եւ Ավարայրի ճակատամարտը ըստ Ղազար Փարպեցւոյ, Վիեննա, 1951:

Համացանցային ռեսուրսներ

1. Գաթեան Հ., «Վարդանանց պատերազմի դատավարութիւնը», <http://www.diplomat.am/publ/discovery/vardanank/1/128-1-0-1314>
2. Գանիկեան Է. Լ., «Գարեգին Նժդեհի իմաստասիրութիւնը», http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=12355:

